

Profesora Paula Stradiņa programmatiskais referāts Latvijas medicīnas vēsturē un tā ideju tālākattīstība

Jānis Stradiņš

Vācot materiālus rakstam par Medicīnas vēstures muzeja veidošanas sākumiem, prof. Paula Stradiņa personiskā arhīvā fragmentos, kas joprojām glabājas pie manis un būtu par jaunu sakārtojami, uzdūros tekstam “Medicīnas vēstures uzdevumi Latvijā”, kas te saglabājies gan rokrakstā, gan mašīnrakstā (ar P. Stradiņa atzīmēm). Savulaik publicēju to P. Stradiņa rakstu izlases III sējumā (Страдынь П. И. *Избранные труды*. Том 3. Рига: Зинатне, 1965. 691 с., ил.) krievu tulkojumā, taču, iespējams, ar dažiem toreizējā laikmeta diktētiem tīnājumiem un redakcionāliem labojumiem. Latviešu valodā šis referāts nav ticis publicēts.

Taču referātam ir nozīme, jo tas ir viens no pirmajiem P. Stradiņa darbiem medicīnas vēsturē, kas savā ziņā iezīmē viņa turpmāko rīcības programmu. Pirms tam Pauls Stradiņš par medicīnas vēsturi publicējis vien plašāku šķirkli Latviešu konversācijas vādnīcas 13. sējumā (“Medicīnas vēsture” – LKV, 13. sēj., 1936, 26283. – 26285.sl.), kā arī vērojumus ārzemju klīnikās (kur ir arī ekskursi medicīnas vēsturē) un pāris rakstu žurnāla “Ārsts” 1940. gada 4. numurā (“Par slaveniem ārstiem”, “Slimnīcu iekārta pirms 150 gadiem” un “LU I ķirurģiskās klīnikas pirmie desmit gadi” – pārskats par savas klīnikas vēsturi).

Publicējamais referāts nolasīts Latvijas Universitātes Medicīnas fakultātes zinātniskajā sēdē 1944. g. 26. februārī, tuvojoties LU un tās Medicīnas fakultātes 25 gadu jubilejai. Profesors Arnis Vīksna laipnā kārtā pievērsa manu uzmanību apstāklim, ka saglabājies prof. H. Budulim adresēts ielūgums uz šo sēdi Rīgas pil-sētas II slimnīcas auditorijā 1944. g. 26. II plkst. 17.00. (sk. att. 130. lpp.). Sēdes darba gaitā bija iekļauta dekāna prof. M. Veidemaņa uzruna, profesora Dr. med. P. Stradiņa referāts “Medicīnas vēstures uzdevumi Latvijā” ar sekojošu jaun-ierīkotā medicīnas vēstures muzeja apskati. Noslēgumā “paredzēta pakavēšanās pie tējas glāzes ar savstarpējām pārrunām” (Medicīnas vēstures muzeja Rakstu un dokumentu krājums, 213/2 f., inv. Nr. 9754). Apcerētais pasākums bija LU Medicīnas

fakultātes asistentu zinātniskā 15 gadu atceres sapulce – šo LU klīniku un institūtu zinātnisko sapulču iedibinātājs Rīgas pilsētas II slimnīcā bija Pauls Stradiņš 1929. gadā, un 1939. g. 22. februārī sapulču desmitgadē, viņam uzdāvināja skaistu sudraba šķīvi, kas glabājas pie mums kā ģimenes relikvija (šķīvja attēls reproducēts grāmatā “Latvijas tēlotājas mākslas pieci gadi”, Rīga, 1939).

Brīdī, kad notika sēde un jauniekārtotā medicīnas vēstures muzeja apskate, pilnā sparā ritēja II pasaules karš, karadarbība sāka jau tuvoties Latvijas teritorijai, arvien pieaugošā apjomā notika mobilizācija Latviešu leģionā, ap to laiku sākās arī parakstu vākšana K. Čakstes Latvijas Republikas neatkarības restitūcijas deklarācijai (P. Stradiņš pazina K. Čaksti, centās palīdzēt viņa atbrīvošanā no aresta, bet deklarāciju pats neparakstīja), – nākotne varēja rādīties visai neskaidra, pat drūma. Taču arī šajos apstākļos P. Stradiņš uzskatīja par nepieciešamu un neatliekamu uzdevumu, lai sāktu vākt materiālus sistemātiskai Latvijas medicīnas vēstures izpētei, pieaicinot šim uzdevumam talkā vecākos mācībspēkus, kas stāvējuši pie LU Medicīnas fakultātes šūpuļa. Īpaši akcentēts, ka “Medicīnas vēstures muzejā, kura arhīvā paredzēts uzkrāt visus materiālus par medicīnas fakultātes izveidošanas, plašs un nepieciešams darbs būs šo materiālu kārtošana un sistematizēšana”. Protams, attiecīgajos vēsturiskajos apstākļos šī iecere nevarēja tikt īstenota, drīz vien lielumlielais vairums LU mācībspēku un Latvijas ārstu bija spiesti pamest dzimteni, taču ar laiku darbs šādā vai tādā veidā un apmērā ir ticis turpināts (kaut arī vēl līdz šim laikam iecerētajā formātā tas nav ticis nobeigts).

Referāta pilns teksts latviešu valodā tiek publicēts pirmoreiz, nerediģētā veidā, ar sīkiem iespaidkljūdu labojumiem. Zīmīgi arī, ka referātā izcelti I. Brensona kā pirmā Baltijas medicīnas historiogrāfa izcilie nopelni, kaut arī Brensons bija ebrejs un viņa pieminējums hitleriskās okupācijas laikā varēja likties nepieļaujams. Jāatzīst, ka referāts lielā mērā balstās uz Brensona Vidzemes ārstu leksikona datiem.

Izmantojot gadījumu, sniedzu ieskatu šī darba turpinājumā, par ko saglabājusies samērā bagātīga, bet vēl neapstrādāta informācija profesora P. Stradiņa personiskajā arhīvā. Iecere turpināt vākt materiālus Latvijas ārstu arhīvam I. Brensona garā iezīmējās jau pirmajos pēckara gados, pēc LPSR ZA dibināšanas, taču politiskās situācijas, prof. P. Stradiņa pārslodzes un attiecīgu palīgu speciālistu trūkuma dēļ tā reāli bija jāatliek. P. Stradiņš savus pūliņus koncentrēja Medicīnas vēstures muzeja ekspozīciju izveidei. Zināmi priekšdarbi Latvijas medicīnas vēstures datu apkopošanā atsākās ap 1951.–1952. g., tuvojoties Rīgas 1. pilsētas slimnīcas 150. gadu jubilejai 1953. gadā. Tikko bija atzīmēta Rīgas pilsētas dibināšanas 750 gadu jubileja (gan samērā šaurā apjomā un ar zināmām diskusijām par pilsētas dibināšanas datējumu) un atcerēties vecākās funkcionējošās slimnīcas dibināšanu arī likās loģiski. Šajā sakarā bija iecerēts rakstu krājums un zinātniska konference, ko prof. P. Stradiņš vēlējās izvērst par 1. Baltijas republiku medicīnas vēsturnieku konferenci (ar Maskavas un Ļeņingradas medicīnas vēsturnieku līdzdalību).

Par to, ka šādas konferences ideja lolota jau 1951. gadā vai vismaz 1952. gada sākumā, liecina pazīstamā Rīgas vēsturnieka Jāņa Strauberģa (1883–1952) ar roku

rakstītā zīmīte P. Stradiņam, ka viņš piekristu uzstāties par tematu "Rīgas medicīnu darbība sabiedriskā un literārā laukā (XVI–XX g.s.)" (skarot doktoru Stopija, Bavarija, Fišera, Himzeļa, Vilperta u.c., kā arī pirmo latviešu ārstu Dr. J. Reitera un Dr. D. H. Grindeļa u.c. darbību).

Par šādas konferences ieceri no Maskavas atsūtītais ZA Eksperimentālās medicīnas institūta pārbaudes komisijas priekšsēdētājs PSKP CK darbinieks B. Petrovs (kurš vienlaikus bija arī prominents medicīnas vēsturnieks) informēja LKP CK 1. sekretāru J. Kalnbērziņu jau 1952. g. nogalē un saņēma no viņa principiālu piekrišanu, par ko vēstulē ziņoja arī P. Stradiņam. Diemžēl politiskā situācija jaunajai iecerei nebija labvēlīga; sākās "ārstu indētāju" lieta, sekoja J. Staļina nāve un radikālas pārvērtības PSRS dzīvē, zināma nestabilitāte, priekšplānā izvirzījās citas, aktuālākas problēmas. Par medicīnas vēstures reģionālu konferenci nebija īstā reize domāt.

Hruščova atkušņa laikā toties izdevās legalizēt Medicīnas vēstures muzeja pastāvēšanu (iegūstot attiecīgu ēku muzeja vajadzībām), un P. Stradiņš varēja atgriezties arī pie savām iecerēm Baltijas medicīnas vēstures pētniecībā. 1956.–1958. g. tika sastādīts konspекts aptveroša darba veidošanai, iezīmēti autori (konspекts gan netika īstenots). Tā vietā sākās krājuma "Из истории медицины" izdošana, kura 1. sējuma sākotnējā varianta saturs tika pieteikts 1955. gada 28. oktobrī.

Šādas konferences organizēšanā Rīgu apsteidza Viļņa, kur 1956. gada 23.–24. novembrī tika sasaukta Viļņas Medicīnas biedrības 150 gadu jubilejai un Viļņas universitātes medicīnas fakultātes 175 gadu jubilejai veltīta konference. Tā nebija starprepublikāniska Baltijas medicīnas vēsturnieku konference, bet Lietuvas medicīnu lokāla konference (kā viesis ar referātu piedalījās arī P. Stradiņš). Plašāku konferenci sprieda sarīkot saistībā ar Medicīnas vēstures muzeja svinīgo atklāšanu Rīgā.

Taču P. Stradiņš, varbūt nojauzdams, ka viņam nebūs lemts pieredzēt šo lielo notikumu, lietas steidzināja – 1958. g. pavasarī saaicināja pie sevis Lietuvas un Igaunijas kolēģus un izvirzīja domu par Baltijas dabzinātņu un medicīnas vēstures problēmu komisijas izveidošanu, ko adresēja Latvijas PSR ZA akadēmiķim sekretāram P. Valeskalnam, PSRS ZA Dabzinātņu un tehnikas vēstures institūta direktoram prof. N. Figuovskim un N. Semaško Veselības aizsardzības un medicīnas vēstures institūta sektora vadītājam B. Petrovam. Tieši šajā laikā, 1958. g. janvārī, pie LPSR ZA prezidija bija izveidojusies Latvijas PSR Dabzinātņu un tehnikas vēsturnieku nacionālā grupa, vēlāk – apvienība (priekšsēdētājs akad. P. Valeskalns, sekretārs J. Stradiņš), un šo rindīņu autors izvirzīja domu paplašināt konferencē aplūkojamo problēmu loku no medicīnas vēstures arī uz dabzinātņu un citu disciplīnu vēsturi. Šo domu atbalstīja arī prof. P. Stradiņš un viņa nosūtīto vēstuļu saņēmēji. Diemžēl prof. N. Figuovska atbildes vēstule noklīda P. Stradiņa papīros un atradās tikai pēc konferences organizēšanas, tādēļ vadošie Maskavas zinātņu vēsturnieki netika ielūgti nedaudz steigā organizētajā Rīgas konferencē ("apspriedē"). Tieši ar šo spriedi 1958. gada 6.–7. jūnijā (tā notika LPSR ZA

konferenču zālē un Medicīnas vēstures muzejā) tika aizsākta Baltijas zinātņu vēstures konferenču tradīcija, kas 50 gadus vērsusies plašumā un 2008. gadā paredzēta jau 23. Baltijas zinātņu vēstures starptautiskās konference.

P. Stradiņa attiecīgo vēstuli P. Valeskalnam publicējis Dr. A. Vīksna ("Latvijas Ārsts", 1996, Nr 1); šē pielikumā (128. lpp.) tiek publicēta prof. N. Figurovska vēstule P. Stradiņam. [Nikolajs Figurovskis (1901–1986), krievu koloidālķīmīķis un zinātņu vēsturnieks, Starptautiskās Zinātņu vēstures akadēmijas īstenais loceklis (1960, Akadēmijas viceprezidents), nodarbojies ar suspensiju un emulsiju sedimentācijas analīzi ("Figurovska svāri"), disperso sistēmu stabilitātes pētījumiem. Fundamentāli pētījumi par ķīmijas vēsturi, daudzu monogrāfiju un zinātnieku (arī D. Mendeļejeva) biogrāfijas grāmatu autors. PSRS ZA Dabzinātņu un tehnikas vēstures institūta direktors (1955–1962)].

Pauls Stradiņš Medicīnas vēstures uzdevumi Latvijā

Latvijas Universitāte un Medicīnas fakultāte šoruden atskatīsies uz 25 pirmajiem darba gadiem. Ir nostiprināti pamati ārstu izglībai mūsu zemē, un Medicīnas fakultāte ir jau daudzus simtus ārstus izlaidusi no saviem institūtiem un klīnikām. Ir palikusi tomēr viena nozare, kurai līdz šim piegriezta maz vērtības, proti, ārstniecības attīstības gaitas pētīšanai mūsu zemē. Ir tiesa, ka vairāki universitātes mācību spēki, kā arī citi kolēģi krājuši un apstrādājuši materiālus par mūsu tautas ārstniecības likteņiem pagātnē. Tomēr šim darbam būtu jābūt vēl stipri plašākam. Prof. Alksnis vēl izgājušā gadu simteņa beigās ir strādājis pie jautājuma par latvju tautas medicīnu, krādams attiecīgus materiālus. Prof. Budulis, izlaizdams monogrāfiju par Sarkankalna slimnīcas vēsturi, ir aplūkojis arī citu Rīgas slimnīcu attīstības un izveidošanās gaitu. Ģintermuižas slimnīcas darbinieki devuši pārskatu par šīs slimnīcas darbību pēdējos 50 gados. Prof. Dārziņš savā grāmatā par Zemeru, Bertušu un Kalniņu sniedz pārskatu par tām grūtībām, ar kādām bija jācinās latvju zinātniekiem, strādājot svešā zemē. Ir jau parādījusies disertācija, kas pamatojas uz materiāliem no Latvijas vēstures.

Prof. Maizīte rūpīgi krājis materiālus, kas attiecas uz farmācijas attīstību Latvijā. Bagātīgs materiālu krājums sakrāts Strauberga grāmatā par latviešu buramiem vārdiem. Tāpat arīdzan Kurtz Edītes grāmatā par pūšļojumiem un buramiem vārdiem. Par latvju tautas medicīnu beidzamajos gados rakstījis teoloģijas kandidāts Meisters. Prof. Šmita lielajā grāmatā par latviešu tautas ticējumiem varam atrast daudzus nodaļas, kurās uzkrāti bagātīgi materiāli par tautas medicīnu. Tomēr īstā un pirmā Latvijas un Igaunijas historiogrāfa gods piekrīt dakterim Brensonam, kas savās 3 grāmatās – "Die Ärzte Kurlands", "Die Ärzte Livlands" un "Die Ärzte Estlands" – sniedz ne tik vien ārstu biogrāfijas, bet arī dod plašākus pārskatus par medicīnas attīstības gaitām šinīs zemēs. Tomēr visi šie darbi ir ir pagaidām vēl samērā nelieli fragmenti lielāku un plašāku pētījumu ciklam par medicīnas vēsturi Latvijā.

Daudzi laikmeti mūsu tautas dzīvē ir vēl pilnīgi neizpētīti un jādodomā, ka tik sekmīgi iesāktie pēdējos 20–30 gados arhαιoloģiskie pētījumi sniegs arī medicīnas vēstures ziņā daudz jaunas atziņas. Mēs parasti līdz šim sākām savas zemes vēsturi ar vācu ienākšanu Baltijā un vietējo cilšu pakļaušanu ienācēju varai. Par to, kādas tautas un uz kādas kultūras pakāpes ir dzīvots mūsu zemē pirms 3. gt., mūsu ziņas ir vēl gaužām trūcīgas. Bet arhαιoloģiskie pētījumi, kā arī dažādas vēstures ziņas liek spriest, ka mūsu tautas pagātnes likteņi pirms vācu ienākšanas laikiem ir bijuši daudz spožāki un iespaidīgāki nekā to līdz šim parasti domāja. Ir pamats domāt, ka mūsu zeme ir sastāvdaļa no lielās baltu tautu pirmdzimtenes un, ka mēs neesam ienākuši šeit no ārienes, bet gan jau dažus gadu tūkstošus cieši turējušies šinī zemē. Ir izteiktas domas, ka klasisko laiku skiti jeb skūti un sarmati ir bijuši mūsu tālie senči. 150. gadā Ptolemajs min sudenoī vai galindinoī kā pazīstamas tautas Eiropas ziemeļaustrumos. Par šīm tautām runā Tacits kā par zemkopju un samērā augstu civilizētām ciltīm. Brēmenes archibīskaps ap 850. gadu min jau kuršu cīņas. No 9.–12. gs ir atzīmētas ciešas saistības ar skandināvu vēsturi. Vikingi, virzīdamies savos tālajos kara gājienos uz austrumiem un rietumiem, bieži gājuši pāri mūsu zemei gan to postīdami, gan arī stājušies tirdznieciskos sakaros ar mūsu zemes iedzīvotājiem. Jādodomā, ka viņu kara pulkos laba tiesa bija kuršu un citu baltu tautu. Baltu cilšu izplešanās ir bijusi visai plaša. Ir atzīmes, ka 13. gs. sākumā Novgorodā ir bijusi senprūšu kolonija. 13. gs. vidū galindieši, arī sena baltu cilts, ir devusies gotiem līdz sirojumos līdz Donavai, un Austrumromas ķeizars Valeriāns par viņu sakašanu un apturēšanu ir dabūjis pavārdu Valeriāns Galindikus. Šie tālie ceļojumi līdz ar gotiem noveduši dažas baltu ciltis pat Dienvidfrancijā, kur atrasti vairāki personu vārdi Galindus. Viens archibīskaps no Ziemeļspānijas ir bijis pēc dzimuma galindietis un bijis pie Romas ķeizara par kādu augstāku darbinieku. Visi šie senie laiki par viņiem mums ir zināmi pēc dažām sīkām, niecīgām atzīmēm vēstures grāmatās. Tas liek mums tomēr secināt, ka mūsu senču vēsture ir bijusi augsta un vērā ņemama. Jau jaunākā mūsu tautas viduslaiku vēsturē mēs redzam bēdīgāku ainu: nesaticību, savstarpējās cīņās novājinātas, bez saprātiskas politiskas vadības ciltis pamazām zaudē savu patstāvību un paliek par dažādu uzbrucēju laupījumiem. Kara gaitas sāpīgi skar mūsu zemi: bads un nīkns sērgas papildina tautas postu un nelaimi, tamdēļ jābrīnās, ka šajos grūtajos laikos vispārīgi mēs, latviešu un lietuviešu tautas, esam noturējušies tur, kur mūsu ciltsbrāļi senprūši iznīka un pazuda vēstures dzelmē. Jādodomā, ka mūsu senčiem ir piemītusi liela vitalitāte un dzīvotspēja, kad šie grūtie kara likstu, sērgu un bada gadi gājuši pāri mūsu zemei.

Ārstu uzdevums ir pētīt mūsu tautas medicīnu, krāt un vērtēt tos primitīvos, bet bieži ļoti racionālos ārstniecības paņēmienus, kurus atrodam mūsu tautas gara mantās: tautas dziesmās, ticējumos un buramos vārdos. No svara ir pētīt mūsu senču dzīves paražas, svarīgus notikumus no kristībām, kāzām līdz pat bērēm, krāt ziņas par dzīves īpatnībām uz laukiem un pilsētās. Arhαιoloģiskie izrakumi ir pamācoši ne tik vien vēsturniekiem, bet tikpat daudz arī ārstiem, kas pēc

antropoloģiskiem datiem varētu spriest par mūsu senču rasisko piederību un pēc dažādām patoloģiskām pārmaiņām ģindeņos par tām sērgām, ar kādām slimojuši mūsu priekšgājēji priekš daudziem gadu simtiem. Šeit paveras vēl pilnīgi jauns un pavisam neizpētīts darba lauks.

Pirmās drošākās rakstu ziņas par ārstnieciskās palīdzības sniegšanu mēs atrodam tikai sākot ar vācu varas nostiprināšanos mūsu zemē. Līdz tam laikam, jādomā arī pie mums, bija primitīvi ārstēšanas paņēmieni un šīs zināšanas bija īpašu zintnieku un burvju rokdarbs. Viņi no šīs sirmās senātnēs iegūtajām empiriskā ceļā atziņām ir gājuši cauri gadu simtiem un saglabājušies mūsu tagadējos tautas ticējumos un buramos vārdos. Tie mainījušies gadu simtu gaitā bieži līdz nepazīšanai un nereti zaudējuši savu racionālo elementu, pārvērsdamies par vienkāršu kulta formu. Tamdēļ bagātīgi sakrātajos profesora Strauberga krājumos par burvībām un zīlēšanu jāpieiet ar lielu kritisku apsvēršanu, šķirojot pašu lietas kodolu no ārējiem uzslāņojumiem. Ir izteicamas dibinātas šaubas, vai šie uzrakstītie burvju vārdi tiešam ir identiski, jo buršanas mākslas valdītājiem bija ciešs un stingrs noteikums neizpaust tos. Tamdēļ šie materiāli būtu vēl sīki pārbaudāmi, meklējot atsevišķās formulās seno racionālo kodolu un atmetot vēlākos uzslāņojumus. 13. gs. jau redzam pirmās rakstu ziņas par ārstniecības paņēmieniem. Blakus tautas medicīnai, mūki un garīdznieki ir tie, kas uzņemas slimnieku ārstēšanu. Mēs lasām nostāstu par mūku Teodoriku, kas salasa viņam vēl maz pazīstamas zāles un izdziedina ar tām kādu lībju virsaiti, reizē iegūdam vienu jaunu atgrieztu kristīgo un dziednieka slavu. Tūlī pēc Rīgas dibināšanas radās vajadzība pēc pirtīm un 1250. g. ir vairākas komunālas pirtis, no kurām lielākā bija *magnum balneum ante Schalporten*. Pirtnieki, kurus kā toreiz sauca "bāderi", bija reizē arī dziednieki, tie cirta āderes, lika ragus, masēja, mācēja ievilkāt mežģītas locītavas un citus elementāros chirurģiskos paņēmienus. Pirtīm piederēja liela loma arī tīri sabiedriskajā dzīvē, un tur tika dzīvi apspriesti visi politiskie notikumi. Līdz 18. gs. vīrieši mazgājās kopā ar sievietēm un tikai 1716. g. kņazs Goļicins izdeva stingrus noteikumus, ka kopā abas kārtas mazgāties nedrīkst. Pirtnieki bija pastāvīgi cīņas attiecībās ar otru cunfti – ar "balbieriem", kuri bija īstenībā pirmie chirurģi ne tikai mūsu zemē, bet arī visur citur Eiropā. No "balbieru" cunftes izauga jau tālāk specializējušies *chirurgi physici (magistri in chirurgia)*. Tiem bija jau plašākas zināšanas, galvenā kārtā brūču ārstēšanā un par elementārajām operācijām. Šīs zināšanas tomēr, jādomā, bija diezgan nabadzīgas, jo mēs lasām chronikās, ka Rīgas bīskapam Jānim III pēc kājas lūzuma, jādomā vaļēja, kas complicējās ar osteomielītu, bija 1296. g. jādodas uz Flandriju, lai tur ārstētu savu slimo kāju. No pilsētas uz pilsētu ceļoja apkārtbraucēji ārsti (*Wanderärzte*), kuri izdarīja zināmas noteiktas operācijas: zobu raušanu, pūšļu akmeņu izņemšanu, acu operācijas. Tie pavadīja savu darbu ar skaļu reklāmu.

Kā ceturtnā un visretākā dziednieku grupa bija minami augstīmācītie maģistri un *doctores medicinae*, kuri bija ieguvuši savas zināšanas slavenajās Eiropas universitātēs Salerno, Padua, Ferrārā, Bolonjā. No 13.–16. gs. mēs dzirdam ļoti maz par šiem ārstiem, par šiem augstāk izglītotiem ārstiem, un tikai 1562. g. Rīgā,

Rīgas rāts apstiprina 2 pilsētas ārstus (*Stadtphysicus*), pirmo ar atalgojumu 200 dālderiem gadā, otru ar 100 dālderiem gadā. Pirmais no tiem ir savā laikā pazīstamais *Zacharias Stopijs*. 1688. g. tika izstrādāta noteikta takse medicīniskās palīdzības sniegšanai. Chirurģiskās palīdzības sniegšanai pilsēta algoja chirurģu (*Stadtchirurgus*), kuram pienācās izdarīt arī visas sekcijas. Sākot ar 17. gs. mēs redzam, ka oficiāli medicīna, vismaz pilsētās, iet stipri plašumā, ko var secināt no plašās bibliotēkas. Starp citu, pilsētas bibliotēkā, kuras medicīnas nodaļa bija viena no bagātākām, daudzas grāmatas bija holandiešu valodā. Tas liek domāt, ka Holandes medicīnas ietekme tajos laikos bijusi visai stipra. Nav jāaizmirst, ka pie slavenā Būrhava 18. gs. mācījās gandrīz visi klīnicisti. 18. gs. beigās un 19. gs. sākumā mēs redzam pirmos kvalificētos ārstus uz laukiem kā muižu ārstus. 1799. g. ir minēti ārsti Olainē, Beberbeķī, Piņķos, Salaspilī, Ikšķilē un 1813. g. Limbažos. 1799. g. pa visu Vidzemi skaitījās 21 medicīnas doktors un 14 chirurģu, kas ir visai ievērojams kvalificētu darbinieku skaits. Par pirmajām mācītām palīdzēm dzemdību gadījumos mēs dzirdam 16. gs. 1582. g. jau minēts, ka mācītām vecmātēm jānodod savs amata zvērests un 1783. g. iznāk mācība bērnu saņēmējām – Rīgas rāts publicē stingrus noteikumus vecmāšu sagatavošanai.

Visai interesants pētīšanas objekts ir sērgas Latvijā. Pēc vēstures datiem, ir bijušas daudz niknu sērgu – epidēmiju, kas pilnīgi iznīcināja daudzus novadus. Rūpīgi būtu pētāma mēra vēsture, jo, ļoti iespējams, ka zem šīs slimības nosaukuma arīdzan citas epidēmijas varēja nākt priekšā. Vienā gadu simtā bijis 162 milzīgas epidēmijas, kuras pa lielākai daļai tika ievazātas no Prūsijas un prasīja daudziem tūkstošiem dzīvības. Kolēras sērgas, skorbutis, dizentērija, bakas visai plašos apmēros postījušas mūsu zemi, un pētījumi par šīm sērgām pēc palikušajiem dokumentiem un baznīcu grāmatām būtu visai interesants plašāks darbs. Atzīmējams, ka tagad nepazīstamā, bet savā laikā ārkārtīgi smagā sērga – t.s. angļu sviedri plosījušies arī mūsu zemē, 1530.–1532. gadam Vidzemē ar ārkārtīgi augstu mirstību: 2/3 no visiem gadījumiem. 1551. g. šī sērga plosījās Tērbatā 3 mēnešus, prasīdama 14000 upuru. Mums nav skaidrs, par kādu slimību šeit ir runa, bet jādomā, ka tā ir bijusi kāda gripai līdzīga saslimšana. Atzīmējams pēc samērā daudzās baku potēšanas literatūras, ka šī sērga ir visai nikni plosījušies mūsu zemē un prasījusi daudz upuru. Pazīstamais tautas dzejnieks Neredzīgais Indriķis ir zaudējis savu acu gaismu baku epidēmijas laikā.

Jauns un interesants pētīšanas objekts ir mūsu slimnīcu tapšanas vēsture. Tā ir samērā jauna lieta ar pērnā gs. sākumu, kad tika dibināta I Rīgas pilsētas slimnīca, jo par agrākajām slimnīcām, kas ir pastāvējušas, par nožēlošanu mums trūkst tuvāku ziņu.

Ir zināms, ka pastāvējušas jau itin drīz pēc Rīgas dibināšanas 3 dziedniecības iestādes: Sv. Jura, Sv. Gara konventi un Sv. Lācara slimnīca lepras slimnieku novietošanai Rīgā. Sērgu laikos tika atvērtas papildus slimnīcas, bet par šo dziedniecības iestāžu likteni nekādas tuvākas vēsturiskas ziņas nav saglabājušās, tamdēļ, taisnību sakot, slimnīcu vēsture sākas ar 1793. gadu, kad Nikolaja patversmē tika

paredzētas 2 īpašas istabas slimnieku novietošanai ar 16 gultām, un 3. maijā 1803. g. tika nodibināta Rīgas nabagu slimnīca (*das Rigaer Armenkrankenhaus*) kā I Rīgas pilsētas slimnīcas kodols. Šīs slimnīcas tapšanas gaitu, kā arī pārējo slimnīcu dibināšanu esmu apskatījis savā referātā I pilsētas slimnīcas 150 darbības gadu atskaitei un sīkākas ziņas ir atrodamas prof. Buduļa un Brensona grāmatās.

Katrā ziņā Latvijas slimnīcu vēsture atkal ir visai interesants pētījuma objekts, jo te mēs redzam to atsevišķo ārstu iniciatīvu, kas bez kādiem lielākiem līdzekļiem ir novedusi pie plašāku dziedzniecības iestāžu nodibināšanas. Visā visumā nevarētu teikt, ka pilsētu pašvaldības pat beidzamajos patstāvīgās Latvijas gados būtu bijušas visai devīgas slimnīcu tīkla izveidošanai, reizē arī ārstiem bijušas bieži cīņas, lai pārliecinātu pilsētu likteņu lēmējus par dziedzniecības iestāžu paplašināšanas vajadzību.

Kā nākošais interesantais jautājums būtu sabiedriskie un zinātniskie darbinieki izgājušajā gadu simtenī pirms Latvijas tapšanas laika. Bieži sērgas laikos blakus ārstiem lielu svētīgu darbu ir veikuši elementāro medicīnisko zinību popularizētāji un skolotāji, arī daži ārsti, lai minam Blauu, Matveju, Strautzeli, Alksni, Buduli, Sņikeri, kas ir strādājuši popularizēšanas darbā izgājušā gadu simtā un šī gs. sākumā. Šo sabiedrisko darbinieku nozīme ir visai svarīga un tā būtu sīkāk apskatāma atsevišķi. Tāpat atsevišķi apskatāma būtu mūsu pirmo latvju zinātnieku darbība. Prof. Dārziņa grāmata par Zemmeru, Kalniņu un Helmani ir visai ierosinošs piemērs mēģināt noskaidrot arī citu latvju zinātnieku darba gaitas izgājušā gadu simtā. Vēl tagad darbojas mūsu vidū kolēģi, kuri nav saistīti medicīnas fakultātes darbā, bet kuri agrāk ir strādājuši vecās Krievijas un ārzemju universitātēs kā asistenti. Šo viņu darbības gaitu būtu pēdējais laiks uzkrāt, jo tie ar viņu darbības apskatīšanu rod kodolu, no kura izveidojas tagadējā zinātniskā un sabiedriskā latviešu ārstu saime.

Bagātīgu un interesantu materiālu medicīnas vēstures pētīšanai dos Latvijas tapšanas laikmets, kad pienācās būvēt valsti visās viņas nozarēs bez kādiem līdzekļiem, ar mazām zināšanām un pieredzi administratīvā darbā. Tad bija skaidrs, ka šīs nepieciešamās lietas var aizvietot tikai liela uzņēmība, sajūsma un darba prieks. Un to mēs arī redzam pirmajos valsts tapšanas laikos visās nozarēs. Pa šo ceturtdaļsimtu Latvijas patstāvības laikā visas iestādes bija nostiprinājušās un nobriedušas, un jaunākajām paaudzēm nav vairs saprotamas tās lielās grūtības, kādas bija pašā sākumā Veselības departamenta noorganizēšanā, tā pirmo un nākošo vadītāju darbība aprinķu ārstu tīkla izveidošanai. Pilsētu ārstu nozīmēšana un grūtības, kuras radās viņu pirmajā darbā, būtu sīki fiksējamas. Liels darbs ir veikts slimnīcu un sanatoriju tīklu organizēšanai mūsu zemē. Vecajā Krievijā bija daudz maz kārtīgi noorganizētas tikai lielākās slimnīcas Rīgā, Jelgavā, Liepājā, Daugavpilī un citās pilsētās. Turpretim mazpilsētu un aprinķu slimnīcu nebija un, ja kāda arī darbojās, tadniecīgos apmēros un ar tikniecīgiem panākumiem, ka viņu darbība bijievērojami jāpaplašina. Bija jāpaplašina vecās telpas, jābūvē jaunas, daudz kas tika veikts lielāsteigā bez pietiekošas pārdomāšanas un speciālistu atsauksmēm. Tamdēļ pirmajos gados būvētās lauku slimnīcas ne vienmēr ir racionāli

iekārtotas un vēlāk prasījušas atkārtotas pārbūves un paplašinājumu darbus. Liela nozīme bija sanatoriju tīkla izveidošanai, kur liela loma piekrita sabiedriskajām organizācijām. Šo organizāciju vēsture ir cildens piemērs sabiedrības atsaucībai un atsevišķu darbinieku maģijai. Nav jāaizmirst, ka sabiedriskās un filantropiskās organizācijas ir vienmēr lielu lomu spēlējušas tieši veselības kopšanas jautājumos, un dažādās valstīs, kā par piemēru Anglijā, pat tagad slimmīcu uzturēšana ir dibināta galvenām kārtām uz privātiem ziedojumiem.

Sarkanā Krusta vēsture Latvijā ir labs piemērs tam, ko varēja panākt gandrīz bez līdzekļiem cilvēki, kam bija liela enerģija un darba prieks. Vairākas organizācijas bērnu aizgādniecībai, galvenās no tām – Bērnu palīdzības biedrība, Bērnu draugu biedrība, ir veikušas lielu darbu jauno paaudžu audzināšanā. Vēlākos gados ļoti rosīgu darbību attīstīja Veselības veicināšanas biedrība ar savām 8 sekcijām (tuberkulozes, vēža, reimatisma, akluma, venerisko slimību, kropļības, negadījumu apkaršanas sekcija) un Tautas dzīvā spēka institūtu, dibinādama 2 jaunas slimmīcas un vairākas sanatorijas. Veselības veicināšanas biedrība turpināja un papildināja to darbu, ko bija iesācis Sarkanais Krusts. Pēdējais bez tam ir organizējis plašu veselības punktu tīklu Latvijā, kas sniedza medicīnisku palīdzību valsts atālākos novados. Veselības veicināšanas biedrība, starp citu, lielu vērību piegrieza veselības kopšanas jautājuma propagandēšanai, sarīkodama izstādes, ceļojošas skates, izdodama populāru medicīnisku literatūru. Bērnu palīdzības savienība bija noorganizējusi īpašu muzeju veselības kopšanas jautājumiem, kur tika noturēti priekšlasījumi un sniegti paskaidrojumi ekskursantiem. Rajonārstu tīkla izveidošana, slimu kasu darbība ar visām viņas prasībām un ēnas pusēm, nelaimes gadījumu ārstēšanas noorganizēšana – viss tas ir prasījis daudz pūļu, enerģijas, un šīs organizācijas ir ievērojami ietekmējušas tautas veselības stāvokli patstāvības laikmetā. Visi attiecīgie materiāli par šo iestāžu darbību būtu uzkrājami, jo tie var noderēt vēlāk par pamatu labāku dziedniecības iestāžu nodibināšanai.

Vācamai un saglabājami dati par ārstu biedrību darbību mūsu zemē. Latviešu ārstu biedrība, kura tika dibināta 1903. g. kā Latviešu biedrības ārstnieciskā sekcija, ir veikusi lielu ārstu apvienošanas darbu, 13 kolēģu dibināta. Tā rāda mūsu tagadējai ārstu paaudzei labu piemēru, ko var veikt atsevišķu kolēģu rosība. Politiskiem apstākļiem mainoties, šī mūsu vecākā ārstu organizācija ir mainījusi savu vārdu, bet turpina darboties, saglabādama vecās tradīcijas. Plaša un rosīga ir bijusi Praktiskā ārstu biedrība, kuru ir dibinājuši vācu kolēģas priekš gandrīz 120 gadiem. Šī biedrība bija tik stabila un attīstīja jau pašā sākumā tik ražīgu darbību, ka ap 1860. g. Praktiskā ārstu biedrība varēja lepoties ar sava zinātniskā žurnāla publicēšanu. Vairāk kā 40 gadu darbojās Krievu ārstu biedrība Rīgā, kura bija sakrājusi diezgan prāvu bibliotēku. Bez šīm nacionālajām ārstu organizācijām atzīmējamas arī ārstu speciālistu biedrības, no kurām galvenās bija neirologu, venerologu, dermatologu, balneologu un rentģenologu biedrība. Par nozēlošanu šo speciālistu ārstu biedrību darbība beidzamajos gados bija stipri apskūsi. Arī provincē atsevišķos novados darbojās novadu ārstu biedrības, kuras vēlāk apvienotas lauku un mazpilsētu ārstu biedrībās.

Ārstu kongresi. Baltijas ārstu kongresi jau tika noturēti vēl pirms Latvijas pastāvēšanas: pēc kārtas Kurzemes, Vidzemes un Igaunijas pilsētās. Te vadošo lomu gan spēlēja vācu tautības kolēģas, un Latvijas patstāvības laikā tika noturēti 3 lielāki Latvijas ārstu kongresi ar diezgan bagātīgu programmu. Kongresu rīkošanas ziņā gan mēs esam stipri palikuši iepakaļ mūsu ziemeļu kaimiņiem igauņiem, kuri rīkoja ārstu kongresus pēc kārtas visos savos zemes novados. Politiskās skaldīšanās ārstu starpā bija par galveno cēloni profesionālo un zinātnisko spēku sadrumstalošanai. Beidzamajos gadu desmitos mēs bijām mēģinājuši nodibināt plašākus sakarus ar ārzemju medicīnas biedrībām. Medicīnas fakultāte ir ievēlējusi diezgan daudzus izcilus Eiropas zinātniekus par goda doktoriem. Tie ir apciemojuši mūsu zemi, noturējuši šeit priekšlasījumus savā specialitātē un sekmējuši ciešu saistību izveidošanu ar mums. Īsi pirms kara sākuma tika noturēts pirmais apvienotais Baltijas valstu kongress Helsinkos un jau ievirzītas pārrunas par kopīga žurnāla izdošanu *Acta Medica Fenno Baltica*. Atzīmējama arī ārstnieciskās literatūras izveidošana. Kad sākām paidagoģisko darbību universitātē, tad bija jārada medicīniskā terminoloģija mūsu valodā, jo tad līdz tam laikam pastāvēja tikai.... [trūkst teksts. – red.] Prof. Alksnim pieder goda pilnais nopelns dibināt un vadīt Latviešu ārstu žurnālu, un arī savā redaktora darbībā ir ievērojami sekmējies mūsu terminoloģijas izveidošanos. Universitātes raksti, pa lielākai daļai Bioloģijas biedrības raksti, atsevišķi izdevumi un grāmatas sekmēja mūsu latvisko medicīnisko literatūru. Visievērojamākais faktors latvju ārstniecības gaitā, saprotams, ir medicīnas fakultātes dibināšana un darbība. Arī šeit vēsturniekam ir krājami un saglabājami materiāli, it īpaši par pirmajiem tapšanas gadiem. Atsevišķu katedru un institūtu vēsture, telpu iekārta, klīniku, laboratoriju, muzeju izveidošana, lielas grūtības, kas vedamas sakarā ar darba vietu iekārtošanu svešās organizācijās – Rīgas pilsētas slimnīcās, Sarkanā Krustā – viss tas ir prasījis daudz enerģijas un pūļu. Ja metam skatu atpakaļ, mums varētu likties, ka daudzas lietas, par piemēru, klīniku novietošana, varētu būt kārtotas citādi, tomēr nevar noliegt, ka sasniegumi pirmajā ceturtdaļgadimtā ir pietiekoši un ka latviešu ārstu saimei ir izdevies ar samērā niecīgiem līdzekļiem, neskatoties uz akadēmisku spēku trūkumu, pirmajos gados izveidot savu nacionālu medicīnas fakultāti. Grūtības, kādas bija katedrām, meklējot vadītājus, sāk jau izzust mūsu atmiņā, un tamdēļ visai apsveicams medicīnas fakultātes lēmums, sakārtot 25 gadu darbības atcerei medicīnas fakultātes vēsturi, pieaicinot pirmā vietā talkā vecākos mācības spēkus, kas bijuši pie Latvijas universitātes medicīnas fakultātes tapšanas šūplā. Medicīnas vēstures muzejā, kura archīvā paredzēts uzkrāt visus materiālus par medicīnas fakultātes izveidošanos, būs plašs un nepieciešams darbs šo materiālu kārtošanā un sistematizēšanā. Nesen nodibinātai ārstu kamerai varētu piekrist uzdevums ne tikai formāli sekot latviešu ārstu saimes darbam mūsu zemē, bet arī krāt materiālus par mūsu ārstu ne tik vien profesionālo, bet arī zinātnisko un sabiedrisko darbību. Ir turpināms tas, ko savā laikā iesāka *dr. med.* Brensons, savākdams un apstrādādams ārstu biogrāfijas, kas darbojušies Latvijā un Igaunijā. Arī medicīnas fakultātei būtu

jāpieliek roka pie šī darba, jo lielais vairums Latvijas ārstu ir taču mūsu fakultātes audzēkņi, un fakultātei un mums ir no liela svara zināt, kā risinās viņu tālākās darba gaitas.

No šī pārskata mēs redzam, cik daudz un dažādi ir medicīnas vēstures uzdevumi mūsu zemē. Krājot un vācot šos materiālus, mēs redzam, ka ne tik vien būsim pakalpojuši mūsu ārstu profesijas izveidošanai, bet būsim veikuši arī lielāku un plašāku kultūrvēsturisku darbu, latviešu intelīģences tapšanas un nobriešanas periodu apgaismojot.

**A Speech Delivered by Professor Pauls Stradiņš
About the History of Latvian Medicine and the
Further Development of Relevant Ideas
By Jānis Stradiņš**

This paper is based on a document found in Pauls Stradiņš archive – a speech which he delivered to a meeting of the Faculty of Medicine of the University of Latvia on February 26, 1944, “The Duties of the History of Medicine in Latvia”. Stradiņš argued for the need to collect materials for the systematic study of the history of medicine in Latvia in the context of the faculty’s 25th anniversary. The speech sketches out the establishment of a Baltic Department at the Museum of history of medicine, as well as the preparation of a major print work about the history of Latvian medicine. Stradiņš returned to the matter in 1951, when he encouraged the organisation of a conference of medical historians in celebration of the 150th anniversary of the Rīga No. 1 Hospital. Between 1953 and 1958, much work was done to organise a conference of medical historians from the Baltic Republics, and the conference was finally held in June 1958, shortly before Pauls Stradiņš’ death. Also published here is a letter from the director of the Institute of the History of the Natural Sciences and Technologies of the USSR Academy of Sciences, the distinguished Russian scientist N. Figurovski, to Stradiņš in which the Russian specialist expressed his support for the plans.

АКАДЕМИЯ НАУК СОЮЗА СОВЕТСКИХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ РЕСПУБЛИК
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ ЕСТЕСТВОЗНАНИЯ И ТЕХНИКИ

г. Москва, подтр. Новая площадь, 3, подъезд 2

Тел. Б 8-13-07

8. 1V 1987 г.

№ 205/620-191

АКАДЕМИЯ НАУК ЛАТВИЙСКОЙ ССР

академику П.И. СТРАДИНЬ

Глубокоуважаемый Павел Иванович,

Ваше предложение об организации проблемной Комиссии по истории естествознания и медицины Прибалтики считаю чрезвычайно важным и всячески поддерживаю.

Несомненно, что работа этой комиссии должна протекать в тесной связи с советским Национальным Объединением историков естествознания и техники, Институтом истории естествознания и техники АН СССР и Институтом организации и истории медицины Министерства здравоохранения СССР.

Если позволите, я внес бы, однако, некоторое дополнение по вопросу об организационных связях этой комиссии с названными учреждениями.

Мне думается, что эта Комиссия должна иметь не только внутрисоюзное значение, но и иметь право и возможности участвовать в международных организациях по истории науки и по истории фармации и медицины. Для этого было бы желательно, чтобы в Прибалтийских республиках были созданы Национальные группы советских историков естествознания и техники и официально зарегистрированы во Всесоюзном Национальном Объединении советских историков естествознания и техники.

Возможно организовать единую Национальную группу историков естествознания и техники для всех трех Прибалтийских республик. В этом случае Ваше Комиссия могла бы быть ядром для учреждения такой группы.

Институт истории естествознания и техники АН СССР, в рамках бюро Советского Национального Объединения историков естествознания и техники окажет Вам всяческое содействие в этом отношении и может выслать своего представителя с докладом об общих задачах национальной группы.

- 2 -

Что касается поездки наших сотрудников на открытие музея по истории медицины в Риге, то мы, конечно, с большим удовольствием примем участие в этом торжестве и выделю, я полагаю, двух докладчиков от Института.

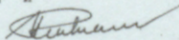
Прошу Вас сообщить наиболее желательные темы докладов или областей истории науки, по которым наиболее целесообразно было бы подготовить доклады.

С глубоким уважением -

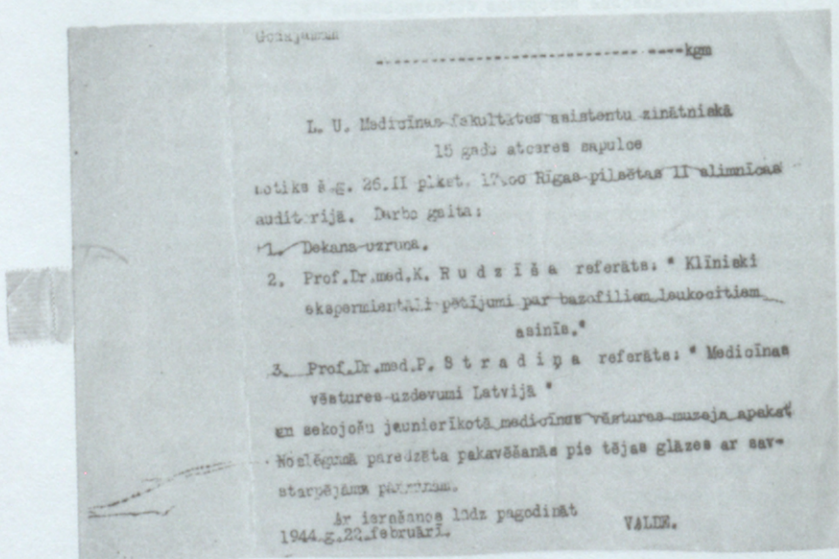
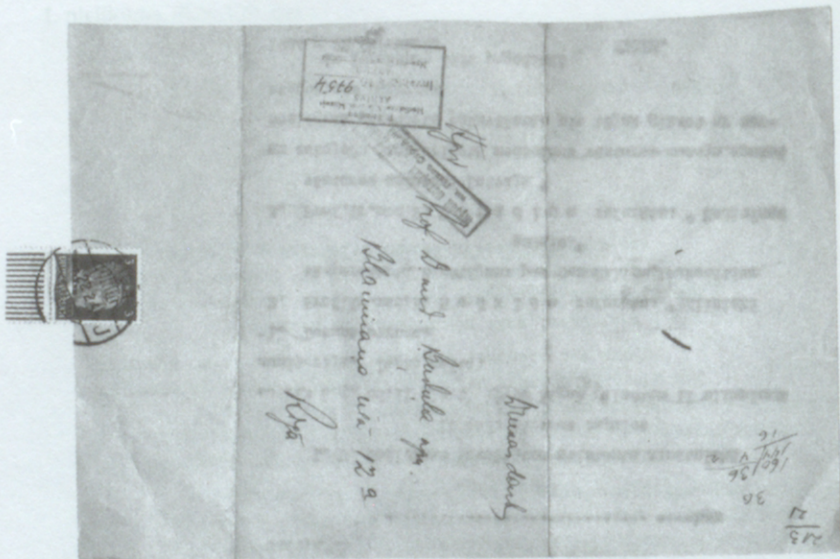
ДИРЕКТОР ИНСТИТУТА

и Председатель Советского Национального
Объединения историков естествознания и
техники.

профессор

/Н.А.Фигуровский/

Profesoram H. Budulim sūtīts ielūgums uz 1944. gada 26. februāra
LU Medicīnas fakultātes zinātnisko sapulci (skat. 117. lpp.)